

Sociaaldemocratie: juist nu

Gastcollege Ruud Koole, Academie van Franeker, 20 maart 2024.

Het is voor mij een bijzondere eer om hier vanavond een gastcollege te mogen verzorgen aan de Academie van Franeker. Ik zie hier namelijk drie dingen bij elkaar komen die verwant zijn aan mijn persoonlijke geschiedenis. Allereerst natuurlijk de academische wereld: de Academie van Franeker is in de sporen getreden van de Universiteit van Franeker die tien jaar na de oprichting van mijn eigen Leidse Universiteit in 1575 werd opgericht. Ten tweede de calvinistische achtergrond, want de Universiteit van Franeker was een bolwerk van calvinisme en ikzelf ben in Zeeland opgegroeid in een calvinistisch gezin. Net zoals de Universiteit van Franeker niet meer bestaat, heb ik dat gereformeerde geloof al lang achter me gelaten, maar mijn afkomst van 'kleine luyden' ben ik niet vergeten. En dat laatste brengt me bij de derde verwantschap: Franeker is ook een plaats met een rijke geschiedenis aan sociale strijd die heeft bijgedragen aan het ontstaan van de sociaaldemocratie, de politieke stroming die het onderwerp is van mijn verhaal van vanavond.

Zo spraken Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra hier in Franeker op maandag 22 februari 1892 in het 'Kleine Walhalla', zoals het volksgebouw in Franeker destijds werd genoemd. Maar het was geen gezellige avond. De 'vrijheidslievende' socialist Nieuwenhuis, die recentelijk het anarchisme had omarmd, zette een felle aanval in op de sociaaldemocraat Troelstra die voor de parlementaire weg koos. Troelstra sloeg terug. Persoonlijke verwijten werden niet geschuwd. Troelstra zou later in zijn *Gedenkschriften* over die avond in Franeker schrijven: 'Van dien dag dateert de haat van Nieuwenhuis tegen mij'.¹ Over dit conflict valt natuurlijk veel meer te vertellen.² Wellicht dat een volgend Academie-college van Arend Hazenkamp over het vrije socialisme in Franeker op 24 april aanstaande daar meer licht over zal laten schijnen. Ik beperk me hier tot de opmerking dat het conflict tussen Domela Nieuwenhuis en Troelstra een illustratie is van het aanpassingsproces van de socialistische beweging aan veranderende omstandigheden onder behoud van het ideaal van sociale rechtvaardigheid. In mijn verhaal vanavond zal ik daar verschillende keren op terug komen.

In de aankondiging van mijn gastcollege op de website van de Academie van Franeker staat dat ik zes jaar geleden een lezing hield met als titel 'Tussen vrees en hoop; de schitterende toekomst van de sociaaldemocratie',³ maar dat inmiddels de vrees werkelijkheid lijkt te zijn geworden door onder meer de opkomst van rechts-extreme partijen. Of is er toch nog hoop?

Die vraag zal ik vanavond proberen te beantwoorden in mijn college dat de vorm van een hoorcollege heeft en uit twee delen bestaat, met elk drie onderdelen. Dus gaat u er maar eens goed voor zitten. Het eerste deel is historisch en zal de sociaaldemocratie schetsen aan de hand van drie cruciale jaren: 1937, 1946 en 1977. Het tweede deel gaat over de actualiteit, beschrijft recente ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving, behandelt de vraag of er in de huidige situatie een aansprekend sociaaldemocratisch verhaal mogelijk is dat brede groepen in de samenleving aanspreekt, om te concluderen dat de sociaaldemocratie juist nu hard nodig èn mogelijk is.

I Drie cruciale jaren

1937: de nieuwe sociaaldemocratie

Verplaatst u zich denkbeeldig naar mei 1937 en naar mijn woonplaats, Oegstgeest. In het hotel Het Witte Huis aldaar legt de beroemde Spaanse filosoof José Ortega y Gasset de laatste hand aan een

speciaal en uitgebreid voorwoord bij de Franse uitgave van zijn inmiddels beroemde boek *De opstand der horden (La rebelion de las masas)*, waarvan de eerste Nederlandse druk al in 1933 was verschenen. Ortega is de burgeroorlog in zijn land ontvlucht, maar ziet het ook elders in zijn geliefde Europa fout gaan. Hij moet niets hebben van de revolutie in Rusland noch van de nieuwe wereld die de fascist en nazi's beloven. Hij wijt deze opkomst van totalitaire stromingen aan wat hij in zijn boek de opstand van de massa-mens noemt aan het begin van de twintigste eeuw. En deze opstand van de massa's is volgens hem weer het gevolg van een doorgeslagen rationalisme en individualisme, waardoor een massa-mens is ontstaan, losgeslagen van religie en inzicht, met alleen materialistische verlangens en van mening alleen maar rechten en geen verplichtingen te hebben.⁴ De massa-mensen lopen allemaal achter de nieuwste trend aan, zijn dus eigenlijk kuddedieren, en als zodanig ontvankelijk voor de lokroepen van 'volksmenners' van links en rechts. U begrijpt waarom men Ortega een cultuurpessimist noemt.

Terwijl hij in hotel Het Witte Huis aan zijn Franse voorwoord werkt, kijkt Ortega zo nu en dan naar buiten en ziet daar het landgoed Endegeest dat toen een psychiatrisch ziekenhuis was, maar waar in het bijbehorende kasteel drie eeuwen eerder René Descartes verbleef. Ortega laat dit 'loutere toeval' niet onvermeld, want was het niet de grote Franse filosoof Descartes uit de 17e eeuw, die aan de basis had gestaan van het rationele denken, aan de wiskundige verklaring van de wereld?⁵ En was het nu niet juist de eenzijdige nadruk hierop die de doorwerking van het verleden in het heden veronachtzaamde. Tegenover de 'natuurwetenschappelijke rede' van Descartes plaatste Ortega de 'historische rede'. Waar volgens de eerste rede men rationeel tot een geheel andere maatschappelijke orde denkt te kunnen besluiten, sluit de historische rede dit uit. Revoluties negeren met hun abstracte voornemens de concrete lessen van het verleden, waardoor revoluties uiteindelijk altijd ontsporen, aldus Ortega. Frankrijk had veel van die revoluties gekend en daarom vond hij het wel mooi dit in het Frans voorwoord expliciet te benoemen!

Maar hoe erudiet ook zijn betoog, Ortega maakt zich er hier toch te gemakkelijk van af. Dat vond althans de invloedrijke Nederlandse schrijver en essayist Menno ter Braak, die een recensie schreef van de nieuwe editie van het boek van Ortega, waarin het Franse voorwoord was opgenomen.⁶ Je kunt je afzetten tegen links en rechts in de politiek of tegen 'zwendelende politici', maar Ortega's streven naar politieke neutraliteit is niet vol te houden in een periode van opkomend fascisme en nazisme, aldus Ter Braak. Hijzelf koos niet voor een specifieke politieke partij, maar streed als 'politicus zonder partij' tegen fascisme en jodenhaat en vóór de democratie. In 1937 publiceerde hij zijn brochure *Het nationaal-socialisme als rancuneleer*.

In datzelfde jaar stelde de SDAP een nieuw beginselprogramma op. Wat ik tot nu toe aan de hand van Ortega en Ter Braak memoreerde, schetst de sfeer waarin dit beginselprogramma tot stand kwam. De dreigende opkomst van het fascisme tegen de achtergrond van grote werkloosheid na de beurskrach van 1929, bracht de SDAP er toe de bakens flink te verzetten. Natuurlijk, ook in de decennia daarvoor waren veranderingen in het sociaaldemocratische gedachtegoed aangebracht. De partij van Domela Nieuwenhuis was verboden omdat zij het gebruik van geweld om politieke doelen te bereiken niet langer afwees. In de parlementaire SDAP van Troelstra was een strijd tussen reformisten en revolutionairen in het voordeel van de eersten beslecht.

Maar het gedachtegoed van de sociaaldemocraten in de SDAP bleef voornamelijk op het marxisme gebaseerd. In 1913 had de partij nog een uitnodiging afgeslagen om samen met liberalen een regering te vormen. Samenwerking met 'burgerlijke partijen' was nog een brug te ver. Het gevolg was de totstandkoming van een minderheidskabinet onder leiding van de liberaal Cort van der Linden, waarover recentelijk nog zoveel is gesproken, omdat het een succesvol voorbeeld van een extra-parlementair kabinet zou zijn geweest. Toch werkte de SDAP mee aan de grote grondwetswijziging

van 1917, de Pacificatie, waardoor onder meer het algemeen kiesrecht mogelijk werd, waarvoor de sociaaldemocraten zo lang hadden gestreden. Want, zoals Troelstra zei, in tijden van oorlog 'overheerst de nationale gedachte de nationale geschillen'. Maar tegelijk was hij zeer teleurgesteld door het feit dat tijdens de Eerste Wereldoorlog van internationale solidariteit niets was gebleken. Zo vochten soldaten uit de Duitse arbeidsklasse tegen soldaten uit de Franse arbeidersklasse. Miljoenen doden vielen in de loopgraven.

Deze reality check voor de sociaaldemocraten nam echter niet weg dat Troelstra bleef hopen op een socialistische revolutie. De parlementaire weg, die hij tegenover Domela Nieuwenhuis had verdedigd, was volgens hem niet meer genoeg. Druk van buiten, als aanvulling op het parlement, was volgens Troelstra nodig. Toen aan het einde van de Eerste Wereldoorlog in veel landen revolutiepogingen werden ondernomen, ook in Duitsland, meende Troelstra dat de revolutie niet bij Zevenaar zou ophouden. De Nederlandse sociaaldemocratie, zo zei hij in een speech in Rotterdam in november 1918, was bereid de macht over te nemen, zij het uitsluitend op vreedzame wijze. De rest van het partijbestuur was *not amused* door deze individuele actie van Troelstra, waarin zij tevoren niet was gekend. Deze actie is bekend geworden als de 'vergissing van Troelstra' en had verreikende gevolgen voor de positie van de SDAP. Confessionele partijen gebruikten haar wat graag om de SDAP te isoleren. Pas in 1939 zou zij deelnemen aan de nationale regering. Op lokaal niveau lag dat anders; daar realiseerden sociaaldemocratische wethouders in de grote steden vele praktische resultaten, vooral op het gebied van de volkshuisvesting.

In de jaren dertig van de vorige eeuw groeide de SDAP langzaam in in de nationale staat, zoals dat werd genoemd. Dat ging met de nodige interne discussies gepaard, ook hier in Friesland. Maar Troelstra, die in 1930 was overleden, zou hier niet meer aan deelnemen. Eerder genoemde beurskrach en het opkomende fascisme gaven de doorslag. De ondergang van de Duitse zusterpartij, de SPD, na de Hitler's machtsovername in 1933, maakte veel indruk. Vanaf dat moment berichtte het sociaaldemocratische dagblad *Het Volk* onophoudelijk over de jodenvervolging in het buurland.⁷ Politieke neutraliteit ten aanzien van de gebeurtenissen in Duitsland, zoals de Nederlandse regering die voorstond, was voor de sociaaldemocraten onmogelijk. De SDAP had zelf ook veel last van repressieve maatregelen van de rechtse kabinetten-Colijn, waardoor zij nog eens extra overtuigd raakte van het grote belang van burgerlijke rechten en vrijheden. De democratische rechtsstaat werd nu ook principieel aanvaard. De democratie was niet slechts middel om sociaaldemocratische doelen te bereiken, maar werd nevensgeschikt aan die doelen. Met nadruk ging men zich *democratische* socialisten noemen.

Ook op sociaaleconomisch terrein werden de bakens verzet. In 1936 publiceerden de vakbond (NVV) en de SDAP een Plan van de Arbeid om de werkloosheid tegen te gaan. Niet langer de socialisatie van alle productiemiddelen, maar een planmatige correctie van het marktmechanisme.⁸ Dat is eveneens een 'breideling van het kapitalisme', waar sociaaldemocraten al langer om vroegen, maar dan door middel van de uitvoering van grote openbare werken, industrialisatie en meer grip op de banken. De staat werd geaccepteerd als middel om dat te bereiken. Duidelijk was daarin de hand te herkennen van Jan Tinbergen, de latere Nobelprijswinner voor de economie. Ook al zou van het Plan niet direct iets worden gerealiseerd – de SDAP zat immers niet in de regering – het bood een optimistisch verhaal, een nieuw narratief op grond waarvan de achterban in deze loodzware tijden kon worden gemobiliseerd. Het tegendeel van een rancuneleer. En dat was zeker zo belangrijk: 'Het moet, het kan: op voor het Plan!' was de leuze.

Bij elkaar mondde dit in 1937 uit in een nieuw beginselprogramma. De natiestaat werd geaccepteerd. Men verzette zich hevig tegen het nationalisme van de nazi's, maar omarmde wel de 'nationale gedachte', zoals de jonge denker Stuuf Wiardi Beckman het – in navolging van Troelstra's uitspraak uit

1913 - had geformuleerd. Al in 1933 had SDAP-fractievoorzitter in de Tweede Kamer, Willem Albarda, gezegd: 'Wij zijn niet a-nationaal en nog minder anti-nationaal. Ook wij rekenen ons tot de volksgemeenschap wier wel en wee ons ter harte gaat'.⁹ Men begreep heel goed dat de achterban behoefte heeft te behoren tot een gemeenschap, waarmee men zich kan identificeren. De natiestaat is zo'n gemeenschap (net zoals de provincie, zeg ik er hier in Friesland voor de zekerheid maar bij). Letterlijk staat in het programma van 1937:

'De sociaaldemocratische beweging weet zich door historische lotsgemeenschap deel van de Nederlandse natie en bouwt voort op de beste Nederlandse tradities van geestelijke vrijheid en verdraagzaamheid.'¹⁰

Van groot belang is dat de SDAP hiermee ook afscheid nam van het idee van de klassenstrijd. Niet voor niets sprak Albarda over de 'volksgemeenschap'. De partij wilde voortaan 'volkspartij' zijn in plaats van 'arbeiderspartij'. Het beginselprogramma van 1937 sprak van 'de grote massa des volks'. Daaronder vielen niet alleen arbeiders, maar bijvoorbeeld ook andere 'loontrekkenden', zoals ambtenaren, bankemployés, onderwijzers, verpleegsters, die immers evenzeer leden aan de gevolgen van de economische crisis.

Tactische overwegingen ondersteunden deze veranderde opstelling. Wilde de SDAP als partij groeien, dan diende men zich niet tot de arbeiders te beperken. Wilde men eindelijk kunnen deelnemen aan de regering, dan was samenwerking met 'burgerlijke' partijen nodig. Daarnaast wilde men, door te appelleren aan de nationale gemeenschap, voldoen aan de behoefte bij kiezers aan identificatie met een gemeenschap die zeker in instabiele tijden breder werd gevoeld. Zo kon men ook de 'totalitaire verleiding' tegengaan die in het buurland tot het verdwijnen van de democratie had geleid. Om het in de woorden van Ortega te zeggen: zo kon een 'opstand der horden' worden voorkomen. In hetzelfde jaar 1937 stemde de SDAP-fractie voor het eerst sinds de Eerste Wereldoorlog voor de defensiebegroting.

Het gevolg was het ontstaan van een nieuwe versie van de sociaaldemocratie, die eigenlijk tot op de dag van vandaag de basis vormt voor het optreden van sociaaldemocraten, maar natuurlijk niet geheel onveranderd is gebleven.

1946 Partij van de Arbeid - Vrijheid voor iedereen

Verplaatst u zich nu denkbeeldig naar 9 februari 1946, naar Amsterdam. Ruim een half jaar na de bevrijding wordt daar een nieuwe partij opgericht: de Partij van Arbeid. Nog net op tijd om mee te kunnen doen bij de verkiezingen van mei. Een nieuwe partij, maar vooral een fusie van de SDAP met andere groeperingen: de progressieve liberalen van de Vrijzinnig-Democratische Bond, de progressieve christenen van de kleine Christelijk-Democratische Unie en enkele groepen afkomstig uit het verzet.

De vreselijke oorlog ligt nog heel vers in het geheugen. Veel landgenoten zijn niet teruggekomen uit de concentratiekampen; anderen zijn op het slagveld gevallen, aan uitputting ten onder gegaan of in het verzet gesneuveld; weer anderen leven - na jaren in jappenkampen in Indonesië, wat we op dat moment nog steevast Nederlands-Indië noemen – nog steeds in zeer onzekere omstandigheden. Veel trauma's en een land dat opnieuw moet worden opgebouwd.

Verscheidene sprekers voeren het woord. Het oprichtingscongres van de PvdA wordt voorgezeten door ds. Willem Banning. Hij opent het congres met onder meer de volgende woorden:

‘Er was een diep, soms grimmig besef, dat de toekomst van ons geschonden volk, de toekomst van de brede zwoegende massa, de toekomst van gerechtigheid en vrijheid in deze lage landen ons de plicht oplegde om deze concentratie van gelijkgezinde krachten tot stand te brengen, als het innerlijk mogelijk zou zijn’.

Ook Willem Drees, op dat moment minister van Sociale Zaken en vice-premier, spreekt over de nieuwe PvdA:

‘Ik zie de groepen en partijen, die samenkomen, als grotere en kleinere riviertjes, die zich verenigen tot één grote stroom. Als wateren samenkomen, die van wat verschillende kleuren waren, omdat zij door verschillende grondsoorten hebben gestroomd, dan kan men in zo’n rivier nog een tijdlang verschillende schakeringen naast elkaar waarnemen. Dat verhindert niet, dat dan toch dadelijk het brede en diepe water, dat zo gevormd is, machtige schepen draagt, die op de zijtakken niet konden varen en dat water voor vruchtbaarheid brengende bevoeiingen veel ruimer beschikbaar is. Laat het zo zijn ook met de machtige stroom die vandaag is gevormd.’

U begrijpt wellicht waarom dit citaat onlangs met enige gretigheid werd aangehaald om er de huidige samenwerking van PvdA en GroenLinks mee te rechtvaardigen.¹¹ Maar Drees vervolgde zijn beelddescriptie over die machtige stroom als volgt:

‘Moge hij dan weldra breken door de vaak zo dorre velden der Nederlandse politiek, die doen groenen en tot vruchtbaarheid brengen en moge hij bovendien naar de toekomst dragen schepen met een rijke lading van socialisme en democratie, van bestaanszekerheid en stijgende welvaart, van menselijkheid en recht, van geestelijke en zedelijke verheffing’.¹²

Ook na de fusie diende de nieuwe partij ‘een rijke lading van socialisme en democratie’ te hebben. Ik kom daar straks op terug. Voor nu: Drees moest echt over de streep worden getrokken om in te stemmen met de fusie. Dat deed hij uiteindelijk, maar wel op voorwaarde van die ‘rijke lading van socialisme en democratie’.

De nieuwe PvdA was, zoals bekend, het resultaat van de doorbraakpoging. Het vooroorlogse verzuilde partijstelsel moest doorbroken worden. Partijvorming op godsdienstige grondslag diende te verdwijnen. Alleen politieke beginselen zouden ten grondslag moeten liggen aan partijvorming. Daarover waren al voor en tijdens de oorlog vele debatten gevoerd. Het resultaat was de oprichting van de Partij van de Arbeid.

De naam was bewust gekozen: de PvdA was vanaf haar begin geen partij van de arbeiders, maar van de arbeid. Een partij voor alle werkenden, de ‘brede zwoegende massa’ van Banning, en voor gepensioneerden. Dat laatste werd meteen duidelijk door de noodwet-Drees uit 1947, waardoor ouderen een staatsuitkering ontvingen, de latere AOW. Het begin van de uitbouw van de verzorgingsstaat. De naoorlogse sociaaldemocratie richtte zich nadrukkelijk ook op de opkomende middenklasse. Het leerstuk van de klassenstrijd was definitief terzijde geschoven. De PvdA was een volkspartij, die door middel van planmatige bijsturing van de economie de belangen van de gewone mensen probeerde te behartigen. Het Centraal Plan Bureau was in 1945 opgericht; eerder genoemde Jan Tinbergen was de eerste directeur.

Dat plandenken had in linkse kringen in Europa al voor de oorlog grote populariteit verworven, ook in Nederland, zoals we hebben gezien. En de planmatige oorlogseconomie van de geallieerden stimuleerde dat denken nog eens. Daartegen was verzet gerezen. In 1944 publiceerde de econoom Friedrich Hayek in Engeland een invloedrijk boek tegen het plansocialisme: *De weg naar slavernij*. Hij

trok het planmatig denken ad absurdum door, creëerde zo een stropop, waarmee hij korte metten maakte. De staat had volgens hem niet tot taak het kapitalisme te breidelen, in te perken, maar juist om concurrentie in de markt te bevorderen. Hayek zou later bekend komen te staan als de peetvader van het neoliberalisme. De nieuwe PvdA omarmde niettemin het plandenken en zou in 1951 een omvangrijk rapport publiceren, waarin het gedachtegoed van de nieuwe partij werd uitgewerkt. Titel: *De weg naar vrijheid*. Duidelijk als tegenhanger bedoeld van de titel van Hayek's boek.

Dit PvdA-rapport uit 1951 omschrijft het karakter van de sociaaldemocratie:

‘een beweging die de ganse maatschappij, zoals ze onder de inwerking van het kapitalistische systeem is geworden, wil hervormen tot een gemeenschap van vrije mensen’.¹³

Een vrij mens is iemand van wie de ontwikkeling als persoonlijkheid niet wordt belemmerd. Materiële nood, het ontbreken van bestaanszekerheid, onrecht, onveiligheid, aldus het rapport, kunnen een mens lichamelijk en geestelijk ondermijnen. ‘Het positieve element van de vrijheid’, zo vervolgde het, ‘is het zich richten van de mens op deze zelfontplooiing en in evenwichtige mate op dienst aan de gemeenschap in opoffering en verantwoordelijkheid’. De vrijheid kan slechts worden verzekerd in en door gemeenschap. En daarvoor is de georganiseerde samenleving een absolute voorwaarde.¹⁴

Het rapport uit 1951 koppelde plandenken dus aan gemeenschapsdenken, dat op zijn beurt weer was gekoppeld aan individuele ontplooiing en weerspiegelde daarmee het zogeheten ‘personalistisch socialisme’. Dat personalistisch socialisme was in 1946, door toedoen van met name Banning, als ideologische basis voor de nieuwe partij geformuleerd. Net als Ortega had Banning in de jaren twintig ‘de massificatie, het materialisme en het ongebreidelde individualisme van de moderne, kapitalistische maatschappij’ gevreesd.¹⁵ Maar Banning legde zich daar niet bij neer. Hij was geen pessimist. Hij zag mogelijkheden om hiertegen een dam op te werpen door middel van een ethisch en reformistisch socialisme. Of zoals de historicus Rob Hartmans Bannings visie omschrijft: ‘Het was aan het socialisme ervoor te zorgen dat individuele vrijheid en sociale gerechtigheid de grondslagen zouden vormen voor een nieuwe, hogere vorm van gemeenschap, waarin het individu zich volledig zou kunnen ontplooiën’.¹⁶ Banning's groeiende invloed binnen de sociaaldemocratie leidde er toe dat dit personalistisch socialisme de basis werd voor de nieuwe PvdA in 1946.

De werkelijkheid in de sobere naoorlogse jaren was natuurlijk weerbarstiger dan Banning's verheven ideaal. Drees moest al zijn pragmatisme inzetten om als premier van de naoorlogse kabinetten resultaten te bereiken. Maar het rapport *De weg naar vrijheid* van 1951 liet zien dat dit pragmatisme wel degelijk een ideologische basis had. Wie was de secretaris van de commissie die dit rapport opstelde en het feitelijk schreef? Een nog jonge Joop den Uyl.

1977

En zo komen we bij het derde jaartal. Verplaatst u zich weer denkbeeldig, maar nu naar 1977. Joop den Uyl is dan vier jaar premier geweest en tijdens de verkiezingscampagne hangen er overal posters met de staatsrechtelijk wat dubieuze leuze ‘Kies de minister-president, Den Uyl’. De PvdA haalt maar liefst 53 zetels! Dat kwam niet alleen door die leuze, maar ook door het feit dat Den Uyl in de campagne voor een ‘traditioneel sociaaldemocratische profilering’ had gekozen. Hij koos voor de ‘mensen aan de onderkant’ en liet zich niet de politieke agenda van het radicale middenkader opdringen, aldus de politicoloog Philip van Praag.¹⁷

Dat was toch bijzonder! Want de PvdA had sinds het midden van de jaren zestig een ingrijpend veranderingsproces doorgemaakt. Jongeren veroverden onder de banier ‘Nieuw Links’ de partij en

hadden grote invloed op dat middenkader. Het paste in de bredere veranderingen van de jaren zestig. De sobere jaren vijftig lagen achter ons.

Individualisering en secularisatie leidden tot ontzuiling in Nederland en een stille waardenrevolutie in de hele westerse wereld. Met voldoende brood op de plank en een dak boven je hoofd was aan belangrijke materiële waarden voldaan, zodat er ruimte kwam voor zogeheten post-materiële waarden, zoals feminisme, een gezond klimaat, ontwapening, democratisering, de derde wereld. Dat is die 'stille revolutie'.¹⁸

In de PvdA botsten de oude en de nieuwe gedachten. Een deel van de rechtervleugel moest niets van Nieuw Links hebben en stapte uit de partij, om DS'70 op te richten. De oude Drees zegde zijn lidmaatschap van de partij op. Den Uyl moest manoeuvreren tussen radicale vernieuwers en meer gouvernementeel ingestelden in de partij. Tegen die ongeduldige vernieuwers zei hij in 1970 dat de marges van democratische politiek smal zijn en dat de sociaaldemocratie altijd binnen de democratie wil handelen. Tegelijk erkende hij dat de partij vernieuwing en verjonging wel kon gebruiken. De PvdA van begin jaren zestig werd door de nieuwe generatie als regentesk ervaren. Den Uyl wist die vernieuwing op te pakken, net zoals hij meewerkte aan de samenwerking met andere progressieve partijen, die begin jaren zeventig een gezamenlijk concept-regeerakkoord opstelden, getiteld *Keerpunt '72*. Zijn kabinet was daar in belangrijke mate op gestoeld. Maar Den Uyl realiseerde zich ook dat - ondanks de stille revolutie - grote groepen kiezers in 1977 nog steeds gevoelig waren voor de klassieke thema's van bestaanszekerheid en sociale rechtvaardigheid. Vandaar die traditioneel sociaaldemocratische profilering. Dat leverde geen windeieren op. Het beste verkiezingsresultaat ooit van de Partij van de Arbeid!

II Naar de sociaaldemocratie van nu

Het lijkt een grote sprong van de jaren van Den Uyl naar nu. Opnieuw zou ik dit tweede gedeelte van mijn verhaal over de actuele situatie waarin de sociaaldemocratie zich bevindt, kunnen schetsen aan de hand van enkele cruciale jaren van na 1977, want die zijn er natuurlijk ook geweest. 2002, het jaar van de Fortuyn-revolte, bijvoorbeeld. Maar dat zal ik niet doen. Centraal zal in dit tweede gedeelte de vraag staan of er in de huidige situatie een aansprekend sociaaldemocratisch verhaal mogelijk is dat brede groepen in de samenleving aanspreekt. Nogal eens horen we dat dat niet meer mogelijk is. Daar wil ik in het vervolg een groot vraagteken bij zetten.

Maar het is waar, sinds de jaren zeventig is vaak geconstateerd dat de PvdA in een 'spagaat' zit, niet of nauwelijks meer in staat om als volkspartij al die verschillende groepen bij elkaar te houden. En dat zijn er nogal wat. Zo spraken medewerkers van het wetenschappelijk bureau van de PvdA, de Wiardi Beckman Stichting, de WBS, in 2007 van een 'gespleten ziel'. Kritisch spraken zij over de PvdA als een bonte verzameling:

'van collectieve-sector-carriëristen tot derde wereld-idealist; van sociaalliberale Derde Weggers tot hardcore socialistische SP-adepten; van Amsterdamse cultuurgevoelige grachtengordel tot Oost-Gronings-vakbondskader, van Rotterdamse migrantendeelraden tot de PvdA-afdeling New York'.

Ja, aan bloemrijke taal heeft het de PvdA nooit ontbroken wanneer zij zichzelf weer eens analyseerde! Een paar jaar later, in 2010, riep de vertrekkende leider van GroenLinks, Femke Halsema, de PvdA op nu eens eindelijk te kiezen tussen wat zij noemde de 'sociaal-conservatieve

stroming waar de SP de duidelijkste drager van is' en 'de sociaal-progressieven van GroenLinks en D66'.¹⁹

Maar waarom zou je hiertussen moeten kiezen? En is die kritische bedoelde opsomming van de WBS-medewerkers niet eigenlijk een prachtig voorbeeld van linkse samenwerking? Zoveel verschillende mensen voelden zich toen kennelijk thuis in dezelfde partij! Een jaar daarvoor, eind 2005, stond de PvdA nog even op zestig zetels in de peilingen! Kom daar nu nog maar eens om.

De werkelijkheid was natuurlijk ingewikkelder. Want sinds de jaren zeventig was er het nodige veranderd in de samenleving, wat van groot belang was voor de positie van de PvdA. Ik noem kort drie belangrijke ontwikkelingen.

De economie was van een industriële in een diensteneconomie veranderd. Dat had grote gevolgen voor de samenstelling van de werkende bevolking. Het aandeel arbeiders in de industrie of de haven nam af. Daar kwamen modernisering en nog eens bij.

In de havens, bijvoorbeeld, maakten containers het werk van vele havenarbeiders overbodig. Die zaten vervolgens zonder werk omdat de werkgelegenheid vanaf eind jaren zeventig fors daalde. Hun sociale wereld stortte in, want door het werk hadden zij ook vele contacten daarbuiten gehad. Die vielen nu weg. Zij ontvingen dan wel een werkloosheidsuitkering, maar zaten eenzaam thuis. Hun traditionele band met vakbond en partij verwaterde. Verweesd, zou Pim Fortuyn later zeggen. Nogal eens hoor je zeggen dat de klassieke arbeidersaanhang van de PvdA bij recente verkiezingen naar rechtspopulistische partijen is overgestapt. Zo eenvoudig ligt dat niet. Die arbeidersaanhang van de PvdA is door maatschappelijke ontwikkelingen al vijftig jaar geleden sterk gereduceerd en de actuele winst van extreem rechts komt nauwelijks van mensen die de vorige verkiezing PvdA stemden [in november 2023 had slechts 1% van de PVV-kiezers de vorige keer (2021) PvdA gestemd – NOS-peiling].

Eveneens zien we dat sinds de jaren zeventig het aantal mensen in Nederland met een migratieachtergrond sterk is toegenomen. Een groot deel van de gastarbeiders die hier vanaf begin jaren zestig door ondernemers naar Nederland waren gehaald, liet hun gezin overkomen. Postkoloniale migratie uit Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen voegden zich daar bij, vanaf de jaren tachtig nog eens aangevuld met asielzoekers en hoogopgeleide arbeidsmigranten. De Nederlandse samenleving, die altijd al pluriform was geweest, werd nu ook in etnische zin diverser.

Dat schuurde soms. Zeker vanaf de Fortuyn-revolte in 2002 is het onderwerp 'migratie' een terugkerend onderwerp bij verkiezingen. Politicologen spreken van de opkomst van de culturele dimensie, naast die van de altijd belangrijke sociaaleconomische dimensie in het kiesgedrag van mensen. Rechts-populistische partijen profileren zich op die culturele dimensie met anti-migratie standpunten. Mede daardoor konden ook andere partijen dit thema niet negeren.

Een derde ontwikkeling die sinds de jaren zeventig dominant werd in het politieke discours, is het neoliberalisme. Het neoliberale gedachtegoed was er natuurlijk al veel langer²⁰ - ik noemde de econoom Friedrich Hayek al - , maar na Den Uyl moest zijn Keynesiaanse benadering in de economie had afleggen tegen de neoliberale. In Nederland zette de economische crisis begin jaren tachtig vraagtekens bij de betaalbaarheid van de tot volle wasdom gekomen verzorgingsstaat. Ook internationaal roken neoliberalen hun kans en predikten de terugtrek van de staat en het geloof in de heilzame werking van de markt. En met succes. In de Verenigde Staten kwam president Reagan aan de macht, die de overheid niet als de oplossing voor problemen zag, maar juist als het probleem. In Engeland verkondigde premier Thatcher een vergelijkbare boodschap en in Nederland voerde premier Lubbers een no-nonsense beleid. Nederland werd kampioen in het terugdringen van de

sociale zekerheidskosten, terwijl de vermogensbelastingen drastisch werden verlaagd.²¹ De vermogensongelijkheid in ons land nam sterk toe, terwijl de dreigende tweedeling tussen hoog en laagopgeleiden, of zo u wilt: tussen theoretisch en praktisch opgeleiden, steeds meer realiteit werd.

Het neoliberalisme ging gepaard met een doorgesloten individualisme. Succes werd beschouwd als een individuele verdienste; pech: je eigen schuld.

Aan genoemde ontwikkelingen - de veranderde economie, de groeiende migratie, de opkomst van het neoliberalisme – zouden nog verschillende andere kunnen worden toegevoegd, zoals de klimaatcrisis, de digitale revolutie, het toenemend belang van de Europese Unie en de veranderde geopolitieke situatie door het neerhalen van het IJzeren Gordijn en de opkomst van China. Zij zijn niet minder belangrijk en komen daarom deels aan de orde in volgende deel van mijn verhaal.

Sociaaldemocratie – gemeenschap, rechtsstaat, sociale rechtvaardigheid

Verplaatst u zich denkbeeldig opnieuw naar Hotel het Witte Huis in Oegstgeest. En stelt u zich voor dat Ortega y Gasset nog zou leven en daar opnieuw een voorwoord zou schrijven voor zijn boek over de *Opstand der Horden*, maar dan voor een speciale editie die in 2026 uitgebracht wordt ter gelegenheid van de 100e verjaardag van het eerste artikel in een Madrileense krant dat later in zijn boek zou worden opgenomen. De cultuurpessimist die Ortega is, zou in dat voorwoord waarschijnlijk schrijven dat zijn vrees opnieuw bewaarheid wordt. Want zijn de crisis waarin de klassieke volkspartijen verkeren en de opkomst van het rechtspopulisme overal in Europa niet het gevolg van doorgeslagen individualisme, waardoor een massa-mens is ontstaan, losgeslagen van religie en inzicht, met alleen materialistische verlangens en van mening alleen maar rechten en geen verplichtingen te hebben?

En is dat rechtspopulisme niet net zo goed gebaseerd op een rancuneleer, zoals die destijds door Menno ter Braak werd omschreven? Als ik op het mooie boek *Het rancuneuze gif. De opmars van het onbehagen* van de liberaal en filosoof Sybe Schaap (Fries, Lemmer!) van twaalf jaar terug afga, is dat zeker het geval.²² Het spookbeeld van de jaren dertig dring zich weer op, volgens Schaap. Net als Ter Braak toen gaat Schaap in de aanval. Zo fileert hij een vlak daarvoor verschenen boek van een kopstuk van de PVV. Schaap zegt over de aanpak in dat boek:

‘Het gaat niet om een waarheidsgetrouw beschrijven en verklaren van feiten, het gaat al helemaal niet om het relateren van de problemen aan oplossingen, het gaat om het rancuneuze effect van suggestieve beschrijvingen en verklaringen. Het gaat om het versterken en kanaliseren van de onvrede, het verbreiden van ressentiment. Ressentiment moet ressentiment baren, eigen woede moet volkswaede genereren.’²³

Ik heb bewust voor dit citaat gekozen, want het gaat om kritiek op een boek, waarvan de auteur momenteel voorzitter van de Tweede Kamer is...

De Nietzscheaan Schaap benadert de PVV-stemmers echter anders. Niet op hen afgeven à la Ortega, maar de ander zien als medemens. Op diens ressentiment niet reageren met eigen ressentiment, maar hen proberen te verheffen. De culturele verheffing van de mens raakt aan de kracht van de samenleving, zegt Schaap met instemming Nietzsche na. Daarom moet de kracht van het individu dienstbaar zijn aan de samenleving.²⁴

We hebben eerder gezien dat Banning tot vergelijkbare oproepen kwam. Dat lijkt vreemd voor een christen en socialist, maar Banning was zeer beïnvloed door de Duitse filosoof Martin Buber,²⁵ die op

zijn beurt weer een bewonderaar van Nietzsche was. Los daarvan lijkt het de moeite waard Bannings benadering van het personalistisch socialisme die de grondslag werd van de nieuw opgerichte PvdA, in de tegenwoordige tijd als een inspiratiebron te gebruiken bij de beantwoording van de vraag of een nieuw sociaaldemocratisch narratief mogelijk is. Natuurlijk geen exacte kopie van Bannings personalistisch socialisme. Tijden veranderen, dat hebben we gezien. Maar het idee dat de individu slechts tot bloei kan komen als ook de gemeenschap bloeit is nog steeds zeer relevant.

Iedereen wil zich ergens thuis voelen. In de familie, een vriendenclub, de regio, de voetbalclub, een politieke partij, een land. Vaak bij verschillende kringen tegelijk. We bezitten immers als individu vaak verschillende identiteiten. We zijn een pluriform land, altijd geweest. Ook in politieke zin.

Het idee van een land als politieke gemeenschap, een natiestaat, houdt volgens sociaaldemocraten echter niet in dat de waarden van één kring, één gemeenschap worden opgelegd aan andere kringen, andere gemeenschappen in het land, maar juist het organiseren van pluralisme. De politieke gemeenschap is volgens de sociaaldemocratie daarom een bijzondere gemeenschap: één die de bestaande verschillen opvangt en reguleert.²⁶ Eén die diversiteit niet als bedreiging ziet, maar als gegeven. En die er voor moet zorgen dat al die verschillende kringen vreedzaam naast elkaar kunnen bestaan. 'De boel bij elkaar houden', zoals Joop den Uyl zei. Het organiseren van het pluralisme dient daarom ook gecombineerd te worden met het zorgen voor verbinding in de samenleving, bijvoorbeeld door gebruik van symbolen en het organiseren van momenten van nationale eenheid. Dat strookt met de 'nationale gedachte'. Denk aan 4 en 5 mei. Ook veel sociaaldemocraten hangen dan de vlag uit. Of denk aan het hijsen van de nationale driekleur wanneer een Nederlandse sportheld(in) een medaille heeft gehaald.

Maar het betekent niet dat één bepaalde waarde, die slechts in één of enkele kringen in de samenleving wordt onderschreven, tot nationale waarde wordt verheven om de eenheid in de politieke gemeenschap te bevorderen. Vroeger werd gezegd dat het christelijk geloof of de christelijke traditie het bindmiddel was voor een overigens zeer verdeelde samenleving. En na de secularisatie vanaf de jaren zestig en het doorgeslagen individualisme van het neoliberalisme vanaf de jaren tachtig vraagt men zich nu soms af of Nederland dit 'seculiere experiment' wel aan kan.²⁷ Nederland heeft een 'bezielend verband' nodig. En dan grijpen sommigen weer terug op de christelijke traditie, ook al gelooft men zelf helemaal niet. Bolkestein, destijds fractievoorzitter van de VVD, was zo iemand. Dat is voor een sociaaldemocraat geen begaanbaar pad. Natuurlijk, iedereen mag geloven in de god die hij of zij wil. Ook binnen de sociaaldemocratie. Er zaten niets voor niets zoveel dominees in de socialistische beweging. Maar voor de bijzondere politieke gemeenschap, die de Nederlandse natiestaat is, kan men één bepaalde godsdienstige richting niet als bij uitstek nationaal beschouwen. Scheiding van kerk en staat.

Wat dan wel? Naast symbolen en momenten van nationale eenheid, kan het sociale weefsel van de samenleving worden versterkt door het faciliteren van samenwerkingsverbanden van burgers. Van sportclubs tot cultuurhuizen, van broodfondsen tot energieclubs. Dat hoort eveneens bij een sociaaldemocratische opvatting van een politieke gemeenschap.

Maar die politieke gemeenschap is er ook één die opkomt voor de ongeorganiseerden en die garandeert dat een individuele mens nooit in de knel komt van het collectief van een gemeenschap, of het nu een godsdienstige groep is of de politieke gemeenschap zelf. Mensen moeten bijvoorbeeld zonder gevaar een religie kunnen verlaten. En zij moeten zich beschermd weten tegen een almachtige overheid, wat in de toeslagenaffaire duidelijk niet gebeurde.

Voorwaarde voor een goed functionerende politieke gemeenschap is daarom de democratische rechtsstaat. Aan die conclusie uit het SDAP-programma van 1937 is niets veranderd. Algemeen

kiesrecht en gelijkheid voor de wet zijn er wezenlijke kenmerken van. Elke volwassene, ongeacht stand, sexe of afkomst is gerechtigd om deel nemen aan democratische verkiezingen. Verkiezingen die eerlijk verlopen en waarvan de uitslag wordt gerespecteerd. En allen die zich in Nederland bevinden worden in gelijke gevallen gelijk behandeld, zoals het in artikel 1 van de Grondwet staat. Dus niet zeggen dat alleen als een moslim zich aan de wet houdt hij hier mag blijven. Andere Nederlanders die zich soms niet aan de wet houden, mogen hier toch ook blijven?

In de democratische rechtsstaat beschermen grondrechten individuen tegen een machtige overheid, worden democratische besluiten op vreedzame wijze genomen door de meerderheid, die minderheden met respect bejegt en zo een tirannie van de meerderheid voorkomt.

Nu zul u misschien inmiddels zeggen: een pluriforme politieke gemeenschap gebaseerd op een democratisch rechtsstaat: wat is daar nu typisch sociaaldemocratisch aan? Andere politieke stromingen vinden dat toch ook? Zeker, gelukkig vinden de meeste andere politieke richtingen dat ook. Maar niet alle. Rechtspopulisme groeit in heel Europa, en daarbinnen bevinden zich rechts-extreme partijen die niet schromen de rechtsstaat opzij te schuiven als het hen uitkomt. Daartoe hoort bijvoorbeeld een Orban in Hongarije, maar evengoed zijn vriend Wilders in Nederland. Dat rechtsextremisme moet stevig op de inhoud worden bestreden. Samenwerken met een rechts-extreme partij in de hoop dat die partij zich zal matigen, onder meer door een groot aantal rancuneuze en anti-rechtsstatelijke standpunten in de ijskast te zetten, zal naar mijn overtuiging eerder averechts werken: het legitimeert rechts-extreme ideeën eerder dat dat het deze bestrijdt. Het past in elk geval niet bij de sociaaldemocratie. En als ik de liberaal Siebe Schaap goed lees, evenmin bij het echte liberalisme.

Dat is weer iets anders dan zorgen die onder meer bij PVV-stemmers leven over onderwerpen als migratie, volkshuisvesting niet serieus te nemen. En zo komen we bij het voor sociaaldemocraten wezenlijke begrip van sociale rechtvaardigheid.

De trits 'gemeenschap, rechtsstaat, sociale rechtvaardigheid' is bepalend voor het verhaal van de sociaaldemocratie. Sociaaldemocraten zijn er van overtuigd dat een democratische rechtsstaat alleen goed kan functioneren op grond van een stevige basis van sociale rechtvaardigheid, waardoor mensen zich verzekerd weten van voldoende bestaanszekerheid. Eerlijk delen, solidariteit, zowel in eigen land als tussen landen en tussen generaties. Hierin zit het onderscheid met andere gemeenschapsdenkers die de grondrechten van de rechtsstaat omarmen. Het zat van oudsher in de naam: *sociaal* democraten. De term 'bestaanszekerheid' die we de afgelopen tijd vaak hebben gehoord, is niet voor niets een sociaaldemocratische term.

Hij werd gemunt in het Plan van de Arbeid uit 1936 en vervolgens overgenomen in het beginselprogramma van de SDAP van 1937. In de genoemde studie *De weg naar vrijheid* uit 1951 kwam het uitvoerig aan de orde, net zoals in het eveneens door Joop den Uyl geschreven rapport *Om de kwaliteit van het bestaan*. In dat laatste rapport uit 1963 benadrukte Den Uyl de noodzaak van goede publieke voorzieningen om bestaanszekerheid mogelijk te maken. Het verbaast dan ook niet dat het begrip dankzij het kabinet-Den Uyl terecht kwam in de grondwet van 1983.

Het is mooi dat het begrip tegenwoordig zou breed wordt gedragen, al varieert de precieze omschrijving nogal. In *De weg naar vrijheid* uit 1951 ging het over economische zekerheid, maar dat werd nadrukkelijk gekoppeld aan vrijheid:

'Een ernstige belemmering voor de ontplooiing van de mens is onvoldoende bestaanszekerheid'²⁸

Vrijheid, maar dan voor iedereen, niet alleen voor mensen met een dikke portemonnee. Soms wordt wel geprapt: sociaaldemocraten zijn liberalen die het menen. Maar ook moet worden gezegd dat de term bestaanszekerheid in de periode van het neoliberalisme vanaf circa 1980 bij de sociaaldemocraten wat naar de achtergrond verdween, totdat het in 2005 in het nieuwe beginselprogramma van de PvdA, dat niet per ongeluk begint met de term vrijheid, weer werd opgenomen. In tussentijd had de PvdA te weinig tegenwicht geboden tegen het dominante neoliberale discours. In het recente verkiezingsprogramma van GroenLinks-PvdA wordt bestaanszekerheid weer nadrukkelijk beschouwd als voorwaarde voor vrijheid.²⁹ Vrijheid voor iedereen. Om dat te bereiken is een sterke overheid nodig, die sociale rechtvaardigheid organiseert en goede publieke voorzieningen op de been houdt. Sterk, maar begrensd door de rechtsstaat.

Je zou zeggen: de actualiteit van het gedachtegoed van de sociaaldemocratie is groter dan ooit. De behoefte aan gemeenschapszin is groot; de rechtsstaat verdient tegelijkertijd stevige verdediging; en de behoefte aan bestaanszekerheid leeft breed.

Maar hoe kan dit gedachtegoed worden gerealiseerd nu grote volkspartijen zijn verdwenen, de Europese invloed op de nationale staten zeer is gegroeid, de klimaatverandering enorme uitdagingen met zich meebrengt, oorlogen om ons heen woeden en extreem-recht de wind in de zeilen lijkt te hebben.? Om enkele grote uitdagingen te noemen en er zijn er natuurlijk nog meer.

Sociaaldemocratie- juist nu!

Daarom, bijna aan het einde van mijn verhaal gekomen, vraag ik u zich nog één keer denkbeeldig te verplaatsen naar Hotel Het Witte Huis in Oegstgeest. Binnen zitten nu twee *millenials*: Banning en Den Uyl. Wij beelden ons in dat zij nu ongeveer even jong zijn als zij destijds waren toen zij voor het eerst hun invloedrijke gedachten op papier zetten. Maar zij hebben kennis genomen van wat er de afgelopen decennia is gepasseerd. Welk sociaaldemocratisch verhaal zouden zij vertellen in reactie op genoemde uitdagingen?

Zij zouden misschien net als Ortega y Gasset de fnuikende werking van doorgeslagen individualisme van het neoliberalisme hebben betreurd. Zij zouden waarschuwen tegen een samenleving die als los zand aan elkaar hangt en zich zorgen maken over de groei van rechtsextremisme in Nederland en Europa, maar niet spreken over een opstand der horden en zich daarbij evenmin neerleggen. Banning zou een waarden-geladen optimistische insteek kiezen en daarom zeggen dat sociaaldemocraten het belang van een bloeiende gemeenschap moeten benadrukken. Alleen in relatie tot anderen kun je uitgroeien tot een autonoom individu.³⁰ Wanneer mensen zich politiek in de steek gelaten voelen, politiek eenzaam zijn, zijn zij vatbaar voor rancune en ressentiment. Je thuis voelen in eigen land helpt daartegen. Iedereen hoort er bij, ongeacht inkomen, gender, kleur, handicap of leeftijd. Niemand aan de kant! Een overheid die er is voor de mensen, hen serieus neemt en niet vernedert. Kortom: een fatsoenlijke samenleving die de mensen een fatsoenlijk bestaan garandeert in een prachtig land.³¹ Zo zou hij de 'nationale gedachte' nu omschrijven.

Maar Den Uyl zou dat aanvullen met het grote belang van Europa. Zonder samenwerking op Europees niveau zijn de nationale verzorgingsstaten niet houdbaar, kan migratie niet worden beheerst en kan de klimaatcrisis niet worden opgelost. Beiden zijn het er over eens dat de Europese Unie, net als de nationale staat, een bijzondere politieke gemeenschap is, die diversiteit reguleert op basis van een democratische rechtsorde. Eenheid in verscheidenheid! Maar nog veel meer dan in Nederland, moet in de Europese Unie het neoliberalisme dat daar de afgelopen decennia domineerde worden bestreden en vervangen door gereguleerde marktwerking. De Europese Unie

zou volgens Banning en Den Uyl moeten bijdragen aan het bevorderen van bestaanszekerheid in de lidstaten. Zij moet niet worden afgewezen, maar worden bijgesteld in sociaaldemocratische richting. Een socialer Europa. Het Rijnlands model. Dat kost strijd, maar het moet en het kan! Denk aan de Europese Richtlijn Minimumlonen of de Europese Pijler voor Sociale Rechten die recentelijk zijn aanvaard.³²

Bij het beheersbaar maken van de migratie speelt de Europese Unie eveneens een zeer belangrijke rol, maar daar is zij nog zoekende. De *millenials* Banning en Den Uyl benadrukken daarom de noodzaak dat de lidstaten en de Europese Unie grip krijgen op migratiestromen, juist ook om onzekerheid bij kiezers daarover weg te nemen. Maar altijd met respect voor het menselijk leven. Met instemming halen zij het beginselprogramma van de PvdA uit 2005 aan waarin staat dat Nederland geen ongelimiteerd absorptievermogen heeft en dat selectieve migratie dus nodig is, onder de voorwaarde dat politieke vluchtelingen altijd worden opgenomen.³³ Zij raden daarom aan nieuw beleid te baseren op de inzichten in het recent verschenen rapport van de staatscommissie Demografische Ontwikkelingen, waarin op genuanceerde wijze voorstellen worden gedaan op grip te krijgen op migratie. Met name de arbeidsmigratie moet in goede banen worden geleid.

Over de oorlog in Oekraïne zijn Banning en Den Uyl boos en verdrietig. Dictator Poetin valt meedogenloos en ten koste van veel burgerslachtoffers een buurland aan. Tegen dergelijke agressie is waakzaamheid geboden en daarom pleiten zij als sociaaldemocraten, net als in 1937, voor robuuste defensie-uitgaven. Want alleen wanneer de nationale veiligheid is zeker gesteld, kan men toekomen aan de verwezenlijking van het ideaal van vrijheid voor iedereen.

Bij het huidige conflict in Gaza voelen Banning en Den Uyl zich minstens zo boos en verdrietig. De vreselijke terroristische aanval van Hamas op 7 oktober vorig jaar op onschuldige Israelische burgers kan alleen maar in felle bewoordingen worden veroordeeld. Duidelijke afkeuring van de Israelische regering die in haar reactie daarop veel te weinig rekening houdt met de burgerbevolking in Gaza is inmiddels evenzeer op haar plaats. Banning en Den Uyl staren voor zich uit: even weten zij niet goed wat daar een goede oplossing zou zijn...

Dat ligt anders bij het klimaatprobleem. Hoe gigantisch dit ook is, de *millenials* in het hotel in Oegstgeest twijfelen er niet aan dat dit met grote voortvarendheid moet worden aangepakt. De bedreiging van het leven op deze planeet door de opwarming van de aarde is afkomstig van menselijke activiteit en kan dus ook door ander menselijk gedrag weer worden tegengegaan. Maar om daarin te slagen moet iedereen de klimaattransitie kunnen meemaken. Niet alleen bedrijven en mensen met geld, maar ook Tante Truus driehoog achter in Amsterdam, Henk en Ingrid in de Achterhoek of Mohamed in Rotterdam-Zuid. Om draagvlak voor de noodzakelijke klimaattransitie te creëren en te behouden, is de aanwezigheid van bestaanszekerheid een must. Zeker, de sociaaldemocratie van de toekomst zal groen zijn, of zij zal niet zijn. Maar evenzeer geldt: een succesvolle klimaattransitie zal sociaaldemocratisch zijn, of niet zijn.

Op dat moment kom ikzelf in deze denkbeeldige setting de hotelkamer binnen waar de *millenials* Banning en Den Uyl zitten. En vraag hen: en wat betekent dit voor de samenwerking tussen GroenLinks en de PvdA? Beiden roepen in koor dat de partij slechts een vehikel is om een inhoudelijk doel te bereiken. Als dat door samen te werken beter kan, dan kan dat worden geprobeerd. Den Uyl herinnert aan de progressieve samenwerking in het begin van de jaren zeventig. Banning verwijst naar het ontstaan van de PvdA als fusiepartij. Maar hij wijst ook op de rede van Willem Drees op het oprichtingscongres in 1946. Die kon alleen instemmen met de fusie op voorwaarde van een 'een rijke lading van socialisme en democratie'.

Sociaaldemocratie, aldus Banning, is ook nu hard nodig! En Den Uyl voegt er aan toe dat om dat te bereiken vooral ook ‘de gewone mensen’ moeten worden aangesproken, zoals dat in 1977 is gebeurd. Hij had wel moeten fronsen bij de uitslag van de recente Tweede Kamer verkiezingen, toen bleek dat de winst die de gecombineerde lijst GroenLinks-PvdA boekte grotendeels afkomstig was van kiezers die de vorige keer D66 hadden gestemd. Natuurlijk, je moet fatsoenlijke opvattingen hebben over rechtsstaat, klimaat, internationale verhoudingen, etc, maar strategisch is het beter om electoraal de boer op te gaan met onderwerpen die raken aan sociale rechtvaardigheid, het onderscheidende kenmerk van de sociaaldemocratie. Noemen jullie politicologen dat niet *issue ownership*?, vraagt hij mij. Ik knik. Alleen op die manier, vervolgt Den Uyl, is een ontwikkeling naar een echte volkspartij weer mogelijk, ook al zal die door de steeds grotere diversiteit in de samenleving minder groot zijn dan vroeger. Die volkspartij kan ook worden benaderd door bredere linkse samenwerking. Zou een programmatisch akkoord ‘Keerpunt 2024’ van alle progressieve partijen niet tot de mogelijkheden behoren?, mijmert hij.

We staan op, verlaten het hotel, en gaan naar buiten. We lopen met z’n drieën door het park van Endegeest tot we op de binnenplaats van het kasteel komen. We staan oog en oog met de buste van de Franse filosoof René Descartes. Hij zou als rationalist, denk ik, misschien moeite hebben gehad met deze denkbeeldige situatie, deze ‘iffy history’. Tegelijk, zou hij er moeilijk bezwaar tegen hebben gehad dat wij de toekomst van de sociaaldemocratie opnieuw hebben willen doordenken. *Penser la sociale-democratie!* Dat moet hem als Franse auteur van de bekende uitspraak ‘ik denk dus ik ben’ toch als muziek in de oren hebben geklonken.

Noten

-
- ¹ P.J. Troelstra, *Gedenkschriften*, tweede deel: 'Groeï'. Amsterdam, Querido, 1928, p. 17.
- ² Zie o.a.: Johan Frieswijk, 'Twee grote socialistische voormannen in debat (1902). Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra over het socialisme', in: *It Beaken*, jiergong 71 – 2009 nr 1-2, pp. 103-130.
- ³ https://www.ruudkoole.nl/wp-content/uploads/2018/10/SD-2018-1-Ruud-Koole_Tussen-vrees-en-hoop-de-schitterende-toekomst-van-d....pdf
- ⁴ José Ortega y Gasset, *De Opstand der Horden*, Utrecht, 1947 (oorspr. 1933), p. 25.
- ⁵ *Ibidem*, p. 48.
- ⁶ Menno ter Braak, 'Ortega als Erasmus', in: *Het Vaderland*, 25 september 1937. Zie: https://www.dbnl.org/tekst/braa002vade06_01/braa002vade06_01_0105.php
- ⁷ Peter Jan Knegtmans, *Socialisme en Democratie. De SDAP tussen klasse en natie (1929-1939)*. Amsterdam, 1989, p. 123.
- ⁸ Dat is de reden waarom ik vanaf de jaren dertig van sociaaldemocratie spreek in plaats van socialisme, ondanks dat vele sociaaldemocraten nog lang de term socialisme gebruikten. Ik volg hier Tony Judt, *Ill fares the land*, London, 2010, p. 229: 'But there is a significant distinction between 'socialism' and 'social democracy'. Socialism was about transformative change: the displacement of capitalism with a successor regime based on an entirely different system of production and ownership. Social democracy, in contrast, was a compromise: it implied the acceptance of capitalism – and parliamentary democracy – as the framework within which the hitherto neglected interests of large sections of the population would now be addressed'.
- ⁹ Knegtmans, *op.cit.*, p. 122.
- ¹⁰ Bart Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA 1878-1977*. Amsterdam, 2002, p. 394.
- ¹¹ Tims 'S Jongers en Noortje Thijssen, *Een machtige stroom. Over de kracht van linkse samenwerking*. Willem Dreeslezing 2023. Amsterdam, 2024. Het citaat staat zowel op p. 11 als op p. 32.
- ¹² Beide citaten van Drees ontleend aan: Hans Daalder, *Gedreven en behoedzaam. Willem Drees 1886-1988. De jaren 1940-1948*. Amsterdam, 2003, pp. 403-4.
- ¹³ *De weg naar vrijheid. Een socialistisch perspectief. Rapport van de Plancommissie van de Partij van de Arbeid*. Amsterdam, 1951, p. 8.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 9.
- ¹⁵ Frans Becker, 'De ideologische en programmatische ontwikkeling van de PvdA', in : Frans Becker en Gerrit Voerman (red.), *Zeventig jaar Partij van de Arbeid*. Amsterdam, 2016, pp. 127-160, citaat op p. 132.
- ¹⁶ Rob Hartmans, 'Het socialisme van Willem Banning. Bij de honderdste geboortedag van een 'vergeten' ideoloog', in: *Socialisme en Democratie*, januari 1988, pp. 8-14, citaat op p. 9.
- ¹⁷ Philip van Praag, 'Van kiezers en campagnes. De electorale ontwikkeling van de PvdA', in : Frans Becker en Gerrit Voerman (red.), *Zeventig jaar Partij van de Arbeid*. Amsterdam, 2016, pp. 99-125, citaten op p. 109.
- ¹⁸ Ronald Inglehart, *The Silent Revolution. Changing values and Political Styles among Western Publics*. Princeton 1977.
- ¹⁹ *De Volkskrant*, 25 november 2010.
- ²⁰ Zie: Bram Mellink en Merijn Oudenampsen, *Neoliberalisme. Een Nederlandse geschiedenis*, Amsterdam, 2022.
- ²¹ *Ibidem*, p. 16.
- ²² Sybe Schaap, *Het rancuneuze gif. De opmars van het onbehagen*. Z. pl., 2012, p. 206.
- ²³ *Ibidem*, p. 206.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 267.
- ²⁵ Hartmans, *op. cit.* p. 11.
- ²⁶ Sjaak Koenis, *Het verlangen naar gemeenschap. Over moraal en politiek in Nederland na de verzuiling*. Amsterdam, 1997, p 36.
- ²⁷ Hans Boutellier, *Het seculiere experiment. Hoe we van God los gingen samenleven*. Amsterdam, 2015.
- ²⁸ *De weg naar vrijheid*, op. cit., p. 11.
- ²⁹ Adriaan van Veldhuizen, 'De vrees is het zand in de machine van het leven', in: *Socialisme & Democratie*, jgr. 81 (2024), nr. 1, pp. 54-63.
- ³⁰ Interview met Anja Machielse in NRC, 19 maart 2024.
- ³¹ Hier wordt gerefereerd aan Avishai Margalit, *The decent society*. Cambridge/London, 1996. Dit werk was ook belangrijke inspiratie voor het beginselprogramma van de PvdA uit 2005: 'Voor de Partij van de Arbeid staat... het recht op een fatsoenlijk bestaan centraal. Een bestaan dat een volwaardige participatie in de maatschappij

mogelijk maakt, met ruimte voor wie wil en waardigheid voor wie niet kan. Een fatsoenlijk samenleving ontstaat waar vrijheid, solidariteit en verantwoordelijkheid elkaar de hand reiken'(art. 1.1, zie ook art. 3.2.1: 'Een fatsoenlijk bestaan'.)

³² Agnes Jongerius, 'De Brexit heeft Europa socialer gemaakt', in: *Socialisme & Democratie*, jgr. 80 (2023), nr. 5, pp. 10-14.

³³ *Beginselen, Manifest opgesteld door het congres van de Partij van de Arbeid*, Delft, 29 januari 2005, artt. en 3.3.4